

Algimantas Valantiejus

Sociologijos metodas. Istorinio proceso analizė

Santrauka. Šiame straipsnyje, pasitelkiant metametodinę ir lyginamąją istorinę analizę, svarstomi metodo kilmės ir jo raidos klausimai. Daroma prielaida, kad sociologija tinkamiausiai išreiškia švietėjišką eksperimentinio mokslo, kuris įvardijamas kaip tyrimas, idėją. Ankstyvieji sociologijos klasikai laipsniškai institucionalizuoja trijų terminų – sociologija–tyrimas–metodas – jungtį. Pagrindinis šios jungties terminas yra metodas. Kaip tik todėl genealoginis metodo aptarimas gali padėti išskliausti „savaiame suprantamus“, arba „esminius“, metodo požymius.

Čia nagrinėjami metodo sudaiktinimo padariniai – metodologinis dualizmas. Aptariamas problemiškas metodo ir kalbos vartojimo santykis. Daroma išvada, kad vienpusiško požiūrio į metodą, o kartu ir rutininės metodinės praktikos, padarinys – empirinio lygmens, kuris yra skiriamasis sociologijos bruožas, sunykimas. Todėl svarbu skirti metodą ir metodologiją, kuri, reikalaujama pažinti istorinę pusę, yra konceptualių įžvalgų šaltinis. Metodologija glaudžiai susijusi su konkrečiais tyrėjo profesiniais įgūdžiais, skeptišku įgyvendinamos veiklos vertinimu, nuolat lavinama kompetencija – gebėjimu tęsti.

Problemos formulavimas

Sociologija yra kritinis mokslas. Todėl, kalbant apie sociologijos metodus, pageidautina vengti natūralistinės nuostatos – polinkio sudaiktinti metodus. Ir vis dėlto reikia pripažinti, kad įvairiais disciplinos raidos tarpsniais *metodo logika (formalizacija)* yra absoliutinama. Tai akivaizdžiausiai rodo kiekybinių tyrimų (socialinių reiškinių „matavimo“) idealas, grindžiamas „operacionalizacijos apibrėžimais“.

Viena vertus, diegiama mintis, kad operacionalizacija atitinka gamtos mokslų gebėjimą tirti gamtinius reiškinius. Šiuo aspektu sociologija (ir apskritai socialiniai

mokslai) iš tikrųjų įstengia sukurti *metodo idealą*, kurio paskirtis – padėti išmatuoti be-
maž „viską“, įskaitant organinius (čia ypač prisimintini klasikai – Herbertas Spenceris ir iš dalies Augustas Comte’as) ir psichologinio pobūdžio reiškinius – žmonių mąstymo ir veiklos formas, jų emocinę raišką. Kita vertus, metodinės, procedūrinės taisyklės, kurios leidžia empiriškai stebėti socialinius faktus ir tikrinti teorines hipotezes, prielaidų lygmenyje kuriamos *šališkai*, t. y. pagal *metametodinės atrankos* principus tikslinant (operacionalizuojant) žodžių, sakinių, teiginių reikšmes.

Kryptingas metodo formalizavimas turi ir teigiamą, ir neigiamą puses. Teigiama pusė yra ta, kad sistemiškai kaupiami duomenys, kuriuos galima klasifikuoti, lyginti ir įgyvendinti kitas operacijas. Visa tai padeda vengti spekuliatyvumo. O neigiama pusė ta, kad metametodinės atrankos būdu gauti empiriniai duomenys neretai *tapatinami* su pačia tikrove! Be to, *formalizacijos* ir *matavimo* idealai nuo pradžios diegia scientistinę hierarchiją, suvaržančią kitus pažinimo būdus. Ypač pamokanti yra XX a. 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių JAV sociologijos savivoka: jeigu sociologiniai atradimai neįspraudžiami į madingus techninės kalbos rūbus, dažnai jie netgi nespausdinami moksliniuose žurnaluose (Sica 1986 150).

Istoriniu požiūriu, analitinį matavimo idealą formuluoja filosofijos ir sociologijos metodų pionieriai – René Descartes ir Émile Durkheimas. Pagrindinė sociologijos metodo pirmtako Durkheimo mintis aiški: sociologija yra mokslinis socialinių faktų tyrimas. Metodas – tai *pagrįstų žinių* kaupimo priemonė.

Kad visus verbalinio pobūdžio teiginius norima išreikšti matematiškai, liudija ir XX a. taikomosios sociologijos raida. *Metodo* idėja parėžtinai siejama su *matavimo*, t.y. žodžių pertvarkymo į matematinius simbolius, idealu.

„Visapusiškai pagrįstos teorijos idealas formuluojamas kitose srityse. Whiteheadas ir Russellas veikale *Principia Mathematica* (1910) realiai mėgino įgyvendinti Leibnizo ketinimą panaikinti visus prieštaravimus pertvarkant žodžius į nedviprasmiškai apibrėžtus simbolius. Russello veikale *Mate-*

matikos principai (1904) ši elementariosios matematikos programa bandoma pritaikyti visiems gamtos mokslams. Tačiau mėginimas parodė, kad šios pastangos – neįgyvendinamos. Russellas šios sistemos pagrinduose ne tik aptiko loginį paradoksą (o tai paskatino Gödelį argumentuotai įrodinėti, kad uždara ir nuosekli Russello sistema – negalima); nepavyko netgi pakeisti žodžius matematiniais ženklais. Nors *Principia Mathematica* formuluojama užduotis buvo pakeisti žodžius formalia simbolių kalba, šis veikalas prasidėjo dvidešimčia puslapių, beveik visiškai sudarytų iš žodžių. Ir netgi likusioje dalyje aptinkame ne daugiau kaip 50 proc. matematinių simbolių. Plačios apimties Russello veikalas *Matematikos principai* beveik visapusiškai sudarytas iš žodžių, čia iš tikrųjų nėra simbolinės kalbos. <...>

Mano išvada ta, kad žodžiai visada bus drauge su mumis. Jeigu pati matematika negali būti visapusiškai formalizuota (arba sukurti formaliai nuosekliai ir išlikti visuminę formą), kaip gi visa tai gali padaryti sociologija? Tokia formalizacija, kurią gali pasitelkti sociologijos teorija, visada priklausys nuo platesnio žodžių konteksto, kuris ją supa ir kuria jos prasmę.“ (Collins 1988 508–10)

Viena aišku: *idealusis* sociologijos metodo modelis ilgainiui sukuriamas ir institucionalizuojamas. Tai rodo ir profesinė kalba: sociologai itin dažnai vartoja žodžių derinį *sociologinių tyrimų metodai*. Pagrindinė šių metodų paskirtis – remtis formalizuotomis ir standartizuotomis procedūromis, laiduoti objektyvų ir bešališką tyrimą, kaupiti pozityvias žinias.

Taigi minėtų trijų terminų jungtis, rodos, atliepia sociologijos, kaip mokslo, esmę. O kadangi „esmė“ yra ontologinė kategorija, tai verta nominalistiškai pažvelgti

į šių trijų terminų *derinio* genealogiją. Čia daroma prielaida, kad *sociologija* tinkamiausiai išreiškia švietėjišką *eksperimentinio mokslo*, kuris įvardijamas kaip *tyrimas*, idėją. Ankstyvieji sociologijos klasikai laipsniškai institucionalizuoja trijų terminų – *sociologija* + *tyrimas* + *metodas* – jungtį. Pagrindinis šios jungties terminas yra *metodas*. Vadinasi, genealoginis metodo aptarimas gali padėti išskliausti „savaiame suprantamus“, arba „esminius“, metodo požymius.

Pirmiausia skirsime du metodinių taisyklių tipus, *klasikinį* ir *postklasikinį*. Pirmasis rodo, kad *metodas* – tai ilgainiui nusistovėjusios, normalizuotos, standartizuotos *mokslinio aiškinimo* taisyklės. O postklasikinis požiūris yra antimetodinis. Kritinė postklasikinio požiūrio nuostata yra ta, kad moksliniai metodai yra sudaiktintos taisyklės, standartizuoti būdai, kuriais vadovojasi sociologas, atspindėdamas, kopijuodamas, faktiškai, dokumentiškai ir statistiškai pagrįsdamas vadinamąją „išorinę“ tikrovę.

Dalykas tas, kad metodiniai veiksmai keičia *gyvenamojo pasaulio*, kuris turi ne tik mokslines–metodines, bet ir *praktines* prielaidas, reikšmes. Todėl postklasikinis požiūris pabrėžia, kad „metodai“ – tai būdai, sveiko proto *procedūros*, kurias žmonės pasitelkia kasdieną susidurdami su atsitiktinėmis, netvarkingomis socialinėmis situacijomis. Metodų paskirtis – atpažinti, aprašyti, tipizuoti socialines situacijas drauge kuriant socialinės tikrovės *prasmę*. Taigi sociologo paskirtis – domėtis socialiai organizuotos aplinkos *suderintų* veiksmų ir prasmių konstravimo epistemologija, siekiant išsiaiškinti, kaip, esant sveiko proto pasirinkimo situa-

cijoms, susidaro *faktinis* socialinių struktūrų žinojimo pagrindas (Garfinkel 2005).

Abu šie požiūriai rodo, kad metodo kilmės problema neatsiejama nuo *epistemologinių* klausimų. *Metodas*, kaip sudėtingas epistemologinis terminas, yra ne tik empirinių duomenų gavimo būdas, bet ir meta-duomenų–analizė, kalbant paprasčiau, metodologija. Kyla klausimas: ar *metodas* yra pakankamai tiksliai apibrėžtas sociologijos terminas? Be to: kokios yra istorinės sociologijos metodo šaknys?

Verta prisiminti keletą svarbesnių *metodo* idėjų, kurios ir šiandieną daro poveikį socialinių mokslų raidai. Šias idėjas galima išdėstyti istorinės sekos tvarka: modernusis filosofijos metodas, švietėjiški eksperimentiniai tyrimo principai, grindžiami Newtono gamtos mokslo modeliu, Comte'o socialinė fizika/sociologija, Watsono ir Wundto bihevizmo metodas, Durkheimio sociologijos metodas, Vienos būrelio loginio pozityvizmo metodas, Giddenso naujasis sociologijos/struktūrizacijos metodas, o ką jau kalbėti apie daugelį specializuotų įvairių disciplinų metodų.

Didžioji dalis čia išvardintų *metodo* idėjų pabrėžtinai tapatinamos su gamtos mokslų modeliu. Ir toks tapatinimas visiškai suprantamas. Sociologija nuo pradžios siekia griežto ir empiriškai tikslaus mokslo statuso. O savarankiška, atspari, fizinė, „gamtinė“, vadinasi, išmatuojama, empirinė sritis yra *tai*, kas teikia *pagrindą* metodui.

Pastarasis sakinytis rodo, kad skiriamuosius sociologijos metodo požymius iš dalies nusako tyrimo *objektas*. Kokios yra pagrindinės sociologijos objektų rūšys? Jas iš da-

lies padeda atskleisti istorinis žvilgsnis į sociologijos istoriją. Kad ir kokios skirtingos būtų socialinės teorijos, vis dėlto skirtingos dvi pagrindinės objektų rūšys: *makroobjektai* ir *mikroobjektai*. Ankstyvoji klasikinė, klasikinė ir postklasikinė sociologija dažniausiai evoliuciškai tiria makroobjektus: visuomenes, kapitalizmą, modernybę, politinius, socialinius, ekonominius modernybės institutus. Drauge išryškėja (istoriškai nuo Georgo Simmelio ir Čikagos simbolinės sąveikos teorijų) antroji pagrindinė tyrimų kryptis, nagrinėjanti mikroobjektus: konkrečias socialinių sąveikų situacijas, reiškinių susidarymo procesus, interpretacinius, prasminius kalbos, gestų ir kitų neverbalinių ženklų (savęs pateikimo formų) bruožus.

Pirmuoju atveju tinkamiau atskleidžiami formalūs ir santykiškai stabilūs objekto (tarkim, *visuomenės* kaip *socialinės sistemos*) sandaros požymiai, o antruoju – neformali ir kintanti simbolių (žodžių reikšmių, ženklų, gestų) vartojimo praktika. Pirmuoju atveju dažniau vartojamos plačios apimties kategorijos, abstrakcijos, o antruoju – stengiamasi atsisakyti išankstinių apibendrinimų pasitelkiant tankiojo, etnografinio aprašymo būdus.

Visi šie samprotavimai apie *objektą* rodo, kad, vartodami terminą *sociologija*, kartu numanomai apimame ir kitą – *metodo* – terminą. Dalykas tas, kad sociologijos paskirtis, pasak ankstyvųjų klasikų, – *mokliškai aiškinti* socialinius faktus. Metodas yra sisteminis būdas, leidžiantis nešališkai stebėti išorės *daiktus*, t.y. socialinius reiškinius. „Socialiniai faktai turi būti suprantami kaip

daiktai“, – pabrėžia Émilis Durkheimas XIX a. pabaigos veikalė *Sociologijos metodo taisyklės*, – pridurdamas, kad šis teiginys sudaro jo *metodo pagrindą* (Durkheim 2001 10).

Visiškai kitas metodo supratimas – XX a. pabaigoje. *Naujose sociologijos metodo taisyklėse* Anthony Giddensas pareiškia: socialinės srities mokslininkai, laukiantys „socialinių mokslų Newtono“, rodos, laukia neatvyksiančio traukinio. Dar daugiau: jie laukia netinkamoje stotelėje (Giddens 1976 13).

„Netinkama stotelė“ – tai fetišizuotos gamtotyros modelio taisyklės, kuriomis remdamiesi, anot šių taisyklių kritikų, niekaip neįstengiame suprasti dalyko, kuris tebėra svarbiausias sociologijai, t.y. *empirinio kasdienybės lygmens*. Sociologijos tyrimo dalykas yra *kintantis*. O statiškos metodo taisyklės neatsako į klausimą: kaip konstruojami *situaciniai* socialinės tikrovės lygmenys? Fetišizuotos, natūralistinės taisyklės eliminuoja ... *empirinį lygmenį*, kuris – pagal apibrėžimą – yra skiriamasis sociologijos bruožas.

Naujosios sociologijos metodo taisyklės, vengdamos *sudaiktinimo*, socialinius žmonių veiksmus sieja su *konkrečiu laiko–erdvės kontekstu*, nes tęstinis socialinis gyvenimas atsiskleidžia laiko ir erdvės atžvilgiu. Asmuo apibrėžiamas kaip reflektyvus agentas, gebantis prižiūrėti savo patyrimą ir suteikti argumentavimą savo veiksmams. Atkreiptinas dėmesys: veiknumas apima gebėjimą veikti kitaip, kadangi žmonės yra sąvokas formuojančios būtybės, įstengiančios įsivaizduoti skirtingas veiksmo kryptis. Reflektyviai prižiūrėdami

savo veiksmus, žmonės racionalizuoja savo socialinę elgseną:

„Remiantis analitiniu požiūriu, kokios yra pagrindinės sąlygos, padedančios atkurti sąveikos struktūras? Jos susideda iš kuriančiųjų socialinių veikėjų įgūdžių; šių įgūdžių, kaip veiksnio formos, racionalizavimo; neišaiškintų kontekstinių sąveikos, padedančios atsiskleisti minėtiems gebėjimams, bruožų, kurie gali būti nagrinėjami pasitelkiant *motyvacijos dėmenis* ir tai, ką vadinu ‚struktūros dvilypumu‘.“ (Giddens 1976 102–3)

Viena socialinių mokslų tradicija nagrinėja institutus, pasitelkdama dvi pagrindines – struktūros ir suvaržymų – sąvokas. Tačiau ši tradicija nedaug ką tegali pasakyti apie *žmogaus veiksmą*, kuris yra tik socialinių suvaržymų komponentas. Kita tradicija, į pirmą vietą iškelianti pažinų subjektą ir laisvą šio subjekto valią, mažai tekalba apie suvaržymus, struktūrą, konfliktą, galios veiksnius. Tačiau klaidinga manyti, kad šios tradicijos būtinai atmeta viena kitą. Naujosios gairės rodo, kad svarbu apmąstyti pagrindines sąvokas, kurios apimtų abi tradicijas.

Socialinių grupių nariai, įgudusiai vartodami kalbos ir gestų išteklius, pasitelkia *atsitiktinius, situacinius* vietas ir laiko apibrėžimus, *subjektyviai* įgyvendindami *socialinės tvarkos* (kintančio reiškinio) konstravimo būdus. Kalbos, tiksliau, šnekos ištekliai yra pagrindinės „metodologinės“ priemonės, kuriomis remdamiesi pašnekovai interpretuoja apibrėžimus ir simbolines reikšmes. Čia priešpriešiais susiduria dvi metodologijos: tyrėjų ir tiriamųjų.

Koks santykis tarp sociologijos metodų ir sveiko proto metodų? Viena aišku: sociologams pernelyg sunku *kiekybiškai* išreikšti *kokybinį* santykį tarp dviejų kintančių *interpretacinių tikrovių*. Kokybinio pobūdžio santykis verčia atsisakyti *neutralaus stebėjimo* sampratos ir keisti ją *stebėjimo dalyvaujant* sąvoka. Stebėti – tolygu stebint dalyvauti situacinėse gyvenimo formose. *Stebėjimo dalyvaujant* samprata skatina ieškoti ryšio tarp empirinės tikrovės ir šios tikrovės tyrėjo, sociologo. Problemiškesnė darosi paprasta tiesa: sociologija yra stebėjimo forma. Istoriškai krenta į akis, kad stebėjimo sisteminimas, kurio istoriniai pirmtakai – Thomas Hobbesas, Charles Montesquieu, Alexis de Tocqueville'is, – teikia postūmį ir sociologijos mokslo idėjai.

Kalbant paprastai, *sociologija* – tai sisteminis būdas (*logos*), kurio paskirtis yra stebėti tikrovę (*gyvenimo formas*). Procedūrinis, formalus, nešališkas socialinių sąveikų, kurios laikomos *savaimine tikrove*, stebėjimas yra metodinė praktika. Tačiau pastabus skaitytojas atkreips dėmesį, kad čia sunku išvengti tautologijos. Sociologai stebi daiktus (socialinius faktus), kuriuos jie bendraisiais bruožais apibrėžia *dar prieš stebėjimą*, tvirtindami, kad šie „faktai“ nepriklauso nuo paties stebėtojo, kad jie – ontologinės esmės (tikrovė *sui generis*). Deklaruojamas socialinių faktų savaimingumas, t.y. nepriklausymas nuo stebėtojo, skatina apibrėžti *formalių metodinių taisyklių* (nepriklausomų nuo konkretaus stebėtojo, išskyrus profesinių įgūdžių taikymą) idėją.

Vienaip ar kitaip, *sociologija* ir *metodas* yra dvi nuolat sąveikaujančios mokslinės veiklos pusės. Sistemiškas šios sąveikos padarinys – savitos sociologijos metodo taisyklės, kurias apibrėžia ir anuometiniai, ir šiuolaikiniai disciplinos klasikai *stengdamiesi jas skirti* nuo kitų mokslų taisyklių. Čia išryškėja *negatyvus* aspektas: formalios taisyklės formuluojamos pagal skiriamąjį santykį su pagrindiniais kitų mokslų principais. Tačiau matyti ir pozityvus sociologų ketinimas: procedūriškai tikslinti formalius apibrėžimus tol, kol tikslinimo procesas leis apibrėžti *standartines sociologines taisykles*.

Taigi uždavinys – ir negatyvus, ir pozityvus. Pirma, sukurti tokias taisykles, kurios būtų *nepanašios* į kitų mokslų taisykles. Antra, sukurti tokias taisykles, kurios neabejotinai būtų laikomos *standartinėmis* procedūromis. Tačiau istorinė metodinės veiklos raida yra paradoksali: juo dažniau aiškinamasi, kokios *yra* ir *turi būti* metodinės, procedūrinės disciplinos taisyklės, tuo labiau tolstama nuo metodinės standartizacijos idealų.

Krenta į akis, kad ilgalaikė metodinė veikla, be specialiųjų sociologijos metodų, subrandina dvi bendrąsias paradigmas: *pozityvistinį metodą* (dėl pirmojo metodologinio sociologijos veikalo publikavimo sąlygiškai priskirtiną Durkheimui) ir *postpozityvistinį metodą* (dėl metodologinio atsako Durkheimui sąlygiškai priskirtiną Giddensui). Tiek Durkheimui, tiek Giddensui „metodus“¹ reikėtų suprasti kaip *sutartinius žen-*

klus, kurie apima konkrečias prielaidas, metodologines gaires, besiremiančias pamatinėmis vienos iš dviejų minėtų paradigmu taisyklėmis.

Šios dvi paradigminės prielaidų, teiginių ir sąvokų sistemos, atitinkamų krypčių sociologų metodiškai perduodamos iš kartos į kartą, yra nepanašios. Dar daugiau: jos *iš esmės skiriasi*, kaip, sakykim, pozicijos ir opozicijos priešprieša. Pirmoji paradigma sukuria *pozityvias* (straipsnio pradžioje minėta prasme) taisykles, o antroji – jas neigia. Išryškėja netgi metodo ir antimetodo dualizmas, nes vienu ir tuo pačiu metu ko–egzistuoja dvi sociologijos metodo paradigmos.

Jeigu istoriškai sociologijos ir metodo sąveika sukuria *savitą discipliną*, tai ar dualizmo atveju šis *savitumas* nėra prarandamas? Galbūt verta grįžti prie monistinės – vienos sociologijos ir vieno metodo – sampratos? Tačiau kuri iš šių dviejų paradigmu atliepia „tikrąsias“ sociologijos taisykles?

Taigi pakartotinai verta klausti: kas yra metodas ir apskritai kokia yra metodo paskirtis? Be to, norint išsamiau svarstyti šį klausimą, nedera apsiriboti tik sociologija: *panašias* paradigmines taisykles (kad ir *lyginamąjį metodą*, kurį Durkheimas laikė skiriamuoju sociologijos požymiu) turi ir kitos socialinių mokslų sritys. Kaip tik todėl šiuolaikiniai sociologijos metodologai linkę kalbėti apie socialinių mokslų, o ne tik sociologijos, metodus.

Tačiau *ar ir kiek* šios taisyklės panašios? Į šį klausimą reikėtų atsakyti remiantis *lygi-*

¹ Šią perskyrą galima įvardinti ir kitaip: *senoji socialinių mokslų logika* ir *naujoji socialinių mokslų logika* (žr.: Bohman 1991).

namuoju istoriniu ir lyginamuoju tarpdalykinu požiūriais. Šiame straipsnyje aptarsime pirmąją pusę: panagrinėsime sociologijos metodo apibrėžimus remdamiesi lyginamuoju istoriniu disciplinos raidos požiūriu.

Istoriniai problemos aspektai

Kaip minėta, *metodo* terminas dažniausiai įvardija procedūrinę mokslo praktiką, kurios paskirtis – siekti patikimų, pagrįstų, sisteminių ir, be to, atvirų kritikai rezultatų. Istoriniai *metodo* termino formavimosi aspektai atskleidžia, jog tai – raktažodis, padedantis suprasti racionalistinę–švietėjišką jo kilmę ir atitinkamus pažangos (didėjančio procedūrinio tikslumo, išreiškiamo tautinių matematinių, bet ne abejotinių interpretacinių, simbolių kalba) lūkesčius.

Galima netgi sakyti, kad sociologijos (ir apskritai socialinių mokslų) metodologijos pradmenys – tai *filosofiniai tyrimai*, sietini su pažinimo būdų raidos *formalizacijos* problematika. *Filosofinių tyrimų* (vėliau pakeičiant šį pavadinimą *socialinės/sociologinės teorijos* vardu) formalizavimo ir struktūrizavimo reikmę aiškiai apibrėžia XVIII a. škotų filosofas Davidas Hume'as:

„Tikslus ir teisingas samprotavimas yra vienintelis universalus vaistas, tinkamas visiems žmonėms ir visiems [proto] polinkiams; jis vienintelis gali sugriauti šią miglotą filosofiją ir metafizinę žargoną, kuris, sumišęs su paplitusiais prietarais, pateikia ją taip, kad nerūpestingiems mąstytojams ji tampa visai nesuprantama, ir suteikia jai mokslo bei išminties aureolę. <...>

Todėl gana svarbi mokslo dalis – paprasčiausiai atpažinti skirtingas proto operacijas, atskirti jas vieną nuo kitos, sugrupuoti

pagal tam tikras kategorijas ir pašalinti tą tariamą netvarką, kuri atsiranda, kai jos tampa refleksijos ir tyrinėjimo objektu.“ (Hume 1995 26–7)

Metodologiniai klausimai ypač domina moderniojo Švietimo tarpsnio intelektualus, kurie kritikuoja religinę ir metafizinę *prietarų* tradiciją pasitelkdami sistemisko *metodo*, *eksperimento*, *pažangos* idėjas. Šie klausimai išryškėja svarstant epistemologinius *tiesos problemos* aspektus ir *kaupiamojo pažinimo* principus.

Kaupiamojo pažinimo – *scientistinė* – samprata griežtai atskiria *mokslą*, kurio pagrindiniai kriterijai – stebėjimas, eksperimentinės–verifikacinės procedūros, ir *ne mokslą*, t.y. įvairias „filosofinės spekuliacijos“ formas. Nors radikaliausia scientizmo forma yra aksiominių neopozityvizmo principų įkvėptas *abstraktusis empirizmas*, vis dėlto prisimintina, jog scientizmo ištakos – moderniosios XVII a. filosofijos, XVIII a. prancūzų ir škotų švietėjų idėjos, grindžiamos *gamtamokslinio metodo* idealu:

„Švietimo mąstytojai, kad ir kokie būtų nacionaliniai skirtumai, turėjo du esminius bendruosius bruožus. Pirma, jų racionalumo modelis rėmėsi principais, kurie, jų nuomone, pagrindė moderniosios XVII a. fizikos pagrindus. Voltaire'o *Filosofiniai laišškai* (1734), be kita ko, yra mėginimas pateikti prancūzų skaitytojui Anglijoje atrastą naująją Isaac'o Newtono mokslą ir Johno Locke'o filosofiją (...). Antra, *philosophes* norėjo išplėsti šį mokslinį metodą – sistemiskai tirti tai, ką jie nuo pradžių vadino morale, kuri buvo suprantama plačiai, kaip žmonių aistrų ir socialinių institutų visuma. Todėl Hume'o veikalui *Žmogaus proto tyri-*

nėjimas (1739–40) duota potėmė „Mėginimas taikyti eksperimentinį metodą moralės subjektams“ (Callinicos 1999 15–6)

Šiuolaikinės sociologijos galimybių supratimas ir perspektyvų vertinimas neatsiejamas nuo koncepcinio Švietimo tarpsnio paveldo vertinimo. O norint konceptualiai įvertinti įvairiais atžvilgiais prieštarinę paveldą būtina *metodologinė kritika*. O kritiškas, skeptiškas požiūris reikalauja *istorinio* intelektualinio paveldo rekonstravimo.

Ką konkrečiai perteikia racionalistinė–švietėjiška sociologijos metodo kilmė? Metodo idėja, kurią plėtoja Auguste Comte'as, Herbertas Spenceris, Karlas Marxas, formuojasi moderniuoju industrializacijos laikotarpiu, kai geležinkelis, traukinys, elektros telegrafas, garlaivininkystė ir pan. (Marksas 1970 51) simbolizuoja sparčią minties ir veiksmo pažangą, kuri didžiulę gyventojų dalį (net negirdėjusią apie *modernųjų metodą*) įstengia „išplėsti iš kaimo gyvenimo idiotizmo“ (ten pat 50).

Švietėjai mėgina atsisakyti „idiotizmo“ sandų (plačiąja prasme *prietarų*, religinio ir mitologinio pobūdžio *tikėjimų*, *subjektyvių*, t.y. nemokslinių, *nuomonių*) pasitelkdami pažangų mokslinį metodą ir instrumentinio racionalumo sampratą. Aptariamuoju laikotarpiu pagrindinis socialinių mokslų, įskaitant sociologiją, uždavinys – paaiškinti, numatyti ir praktiškai įgyvendinti socialinės raidos dėsnių brėžiamas pažangos linijas. Metodas – tai moderni, tiesiaeigė „geležinkelio“ idėja, judriai raizanti socialinių santykių erdvę ir sparčiai pertvarkanti senąsias „bendruomeninio idiotizmo“ formas.

Istoriniu požiūriu, *metodo* terminas

institucionalizuojamas gerokai anksčiau negu *metodologijos* terminas. Antruoju atveju ypač svarbūs – Maxo Weberio ir Karlo Popperio svarstymai apie metodologinius socialinių mokslų pagrindus (glausta pastaba: šios srities tyrėjai atkreipia dėmesį į tai, kad Popperio ir Weberio pažiūros svarbiais *aiškinimo* atžvilgiais yra labai panašios; žr. Norkus 2003 101).

Visi sociologijos klasikai vartoja moderniojo filosofijos „tėvo“ René Descartes'o veikale *Samprotavimas apie metodą* (Descartes 1978) vartojamą *metodo* terminą. Augustas Comte'as skiria, anot jo, visiškai priešingus *teologinį*, *metafizinį* ir *pozityvųjį* metodus (Comte 1974 88). Marxas daugumoje savo tekstų vartoja *metodo*, *politinės ekonomijos metodo* arba *dialektinio metodo* terminus, o taip pat *pozityviojo mokslo*, *tikrojo pažinimo* (Marksas ir Engelsas 1974 21), sąvokas, tačiau pabrėžtinai skiria jo paties formuluojamą *mokslinį* ir *spekuliatyvųjį* Hegelio metodus (Marksas 1957 17; Marksas 1983b 188). Marxas, ko gero, glaudžiausiai susieja *metodo* ir *tyrimo* sampratas. *Kapitale* (I t. antrojo leidimo pabaigos žodyje) Marxas skiria *dėstymą* ir *tyrimą*:

„Žinoma, dėstymo būdas formaliai negali nesiskirti nuo tyrinėjimo būdo. Tyrinėjimas turi detaliai išsivirti medžiagą, išanalizuoti įvairias jos vystymosi formas, iširti jų vidinį sąryšį. Tikslai po to, kai šis darbas baigtas, gali būti kaip reikiant pavaizduotas tikrasis judėjimas. Jei tai pavyko ir medžiagos gyvenimas buvo idealiai atvaizduotas, tai gali atrodyti, kad prieš mus yra apriorinė konstrukcija“ (Marksas 1957 17)

Įdomu tai, kad *metodą* Marxas apibrėžia kaip platesnį, imlesnį terminą, o „meto-

dologiją“ supranta kaip formaliąją samprotavimo pusę, susijusią su nuoseklaus argumentavimo ydomis. Sakykim, kritikuodamas prancūzų politinį ekonomą ir filosofą Pierre–Josephą Proudhoną, Marxas pažymi, kad metodologinė (formalioji) ekonomisto daroma klaida – tik „pusė bėdos“. Svarbiausia, ko neįstengia suprasti Proudhonas, yra *metodas*, kaip formaliojo, genealoginio, istorinio–dialektinio ir kontekstinio dėmenų visuma:

„Apibrėždamas nuosavybę kaip nepriklausomą santykį, p. Prudonas daro kažką blogesnio už metodologinę klaidą: paaiškėja, kad jis nesupranta to sąryšio, kuris jungia visas buržuazinės gamybos formas, kad jis nesupranta tam tikros epochos gamybos formų istoriškumo ir laikinumo. Nematydamas, kad mūsų visuomeniniai institutai yra istorijos vaisius, nesuprasdamas nei jų kilmės, nei jų raidos, p. Prudonas gali juos tik dogmatiškai kritikuoti.“ (Markas 1983a 27)

Istorinės sociologijos pirmtakas Charles Montesquieu pakloja pagrindus *lyginamajam metodui*, kurio paskirtis – ieškoti pušiausvyros tarp *universalistinės filosofijos* ir *reliatyvistinės sociologijos* principų. Būtent nuo Montesquieu koncepcijos iki dabar sociologija stengiasi pabrėžti *empirinę* savo orientaciją, analitinę ir kritišką nuostatą, padedančią „atsisakyti prietarų“ (Montesquieu 2004 xxxiii), t.y. subjektyvių nuomonių.

Montesquieu, viena vertus, apibrėžia privalomus santykius, nekintamus dėsnius, kita vertus, tiria iš prigimties ribotų, aistromis besivadovaujančių žmonių veiklos socialinius padarinius, lygindamas faktus,

kaupiamus įvairiausiai, anuomet prieinamais būdais. *Visuomenė* yra socialinių faktų, teisinių konvencijų, tikrovė. Papročiai ir įstatymai yra ne fantazijos kaprizai, tačiau *vidinė būtinybė*, kurią lemia konkrečios socialinės sąlygos. Jas tirti svarbu todėl, kad kiekviena valdymo forma gali tapti despotiška, kai pažeidžiami minėti principai, kuriuos atliepia kiekvienos vyriausybės priimami įstatymai.

Stebėti įstatymų įvairovę – lygu suprasti socialinių priežasčių *įvairovę*. Todėl, kaip pabrėžia Montesquieu, svarbu neapsiriboti *siauru* metodiniu požiūriu, o, priešingai, plėtoti lyginamojo pobūdžio išvalgas, susijusias su socialinių, politinių, geografinių, ekonominių veiksnių tarpusavio sąveika:

„Čia nerassite kraštutinumų, itin būdingų šiuolaikiniams raštams. Kai neapsiribojama siauru požiūriu, kraštutinumų nebelieka. Dažniausiai jų randasi tada, kai rašytojas visas savo proto galias sutelkia į kurį nors vieną daikto ar reiškinių aspektą ir nebekreipia dėmesio į kitus aspektus.“ (ten pat xxxii)

Istorinis analitinis Alexio Tocqueville’io metodas siejamas su procedūrine analizės dalimi, kurią šiandieną vadiname *empiriniu tikrinimu*. Tai – sistemingas, detalus *papročių, polinkių, pažiūrų, išigalėjusių nuomonių, idėjų stebėjimas* (Tocqueville 1996 309). Individualus minties ir veiksmo lygmuo Tocqueville’iui svarbesnis už teorines, kad ir neprikaištingai apibrėžtas, schemas.

Tocqueville’io pažinimo būdas daugeliu bruožų skiriasi, sakykim, nuo didžiųjų Comte’o ir Spencerio istoriosofinių schemų. Priešingai negu pastarieji, jis neturi aiš-

kiai apibrėžtos teorijos ir griežto mokslinio metodo. Tocqueville'io teorija yra *veiksmo teorija*, o jo metodas – konkrečių *veiksmo taisyklių gairės*. Prancūzų sociologui neabejotinai artimas vadinamasis *amerikiečių filosofinis metodas*, kurį išranda ... pats Tocqueville'is, nuodugnai jį aprašydamas II-osios pagrindinio savo veikalo *Apie Demokratiją Amerikoje* dalies pradžioje:

„Amerikiečiai neskaito Descartes'o veikalų, nes socialinė padėtis nukreipia juos nuo spekuliatyvių mokslų, bet jie vadovaujasi Descartes'o maksimomis todėl, kad toji pati socialinė padėtis savaime nuteikia jų protus jomis vadovautis.“ (Tocqueville 1996 467)

Herbertas Spenceris, socialinių mokslų ir sociologijos kilmę glaudžiai sieja su *mokslinių metodų*, teikiančių *pagrįstus rezultatus*, raida (Spencer 1885 54). Jo *natūralistinę* sintetinio mokslo koncepciją sudaro trys pagrindiniai formalūs sandai: evoliucionizmo modelis, empirinis–indukcinis jungimo metodas ir ontologinio individualizmo nuostata.

Empirinio–indukcinio jungties metodo paskirtis – empiriškai liudyti evoliucinių dėsnių veiką skirtingose tikrovės srityse. Empirinio sisteminimo principai pasitelkiami kaip patikimumo, pagrįstumo, mokslinio objektyvumo kriterijai, raginantys remtis pažangių, pozityvių, žmonėms naudingų mokslų atradimais, daugiopais dalykiniais šaltiniais. Pirmenybė teikiama naujausiems gamtos mokslų atradimams, tačiau beveik nepaisoma (išskyrus etiką ir politinę filosofiją) humanitarinių sričių disciplinų. Priežastis ta, kad Spenceris – universalus mokslininkas, o sociologija, jo supratimu, yra tei-

sėta pažangiausio XIX a. mokslo, biologijos, giminaitė.

Sociologija turi būti mokslinė: remtis aiškiai formuluojamais teiginiais, apibrėžtais terminais ir pagrįstais įrodymais. Veikale *Sociologijos tyrimai* visi mokslai dalijami į dvi grupes: tikslieji mokslai ir netikslieji mokslai. Tikslieji mokslai pasitelkia matematinės, kiekybinio pobūdžio procedūras, o netikslieji – nematematinės, kokybinio pobūdžio procedūras.

Spenceris yra ne tik mokslininkas ir ne tik sociologas (siauru, metodo taikymo, požiūriu), bet ir filosofas, netgi kosmologas bei metafizikas. Jo filosofija yra metodinė (labai plačia, *sintetinės filosofijos*, reikšme): realistinė, natūralistinė, funkcinė. Remdamasis metafizine evoliucinių dėsnių taikymo metodika, jis integruoja visus mokslus.

Anot Herberto Spencerio, sociologija yra mokslas, kuris tiria *virš*–organinius reiškinius, t.y. kompleksiškus, funkcinis santykius tarp įvairių socialinių institutų. Tai – bendro pobūdžio sociologinio tyrimo gairės. Sociologinio aiškinimo pagrindas – evoliucinis modelis, kurio paskirtis yra nagrinėti visuomeninės raidos dėsningumus, socialinių organizacijų kilmės klausimus, aiškinti visuomenių, kurių raida struktūriškai sudėtingėja, sandaros ir žmonių prisitaikymo prie socialinių struktūrų kaitą.

Kintant socialinių institutų *sandarai*, kinta ir *funkcijos*, kurios diferencijuojasi. Sakykim, didėjant socialinių organizacijų apimčiai, sudėtingėjant sandarai, diferencijuojasi įvairios socialinės veiklos funkcijos. Spenceris vadovaujasi šia metodologine nuostata lygindamas *organizmą* ir *visuomenę*:

„Jis nuolatos keičiasi. Jam augant, jo dalys darosi nepanašios, sudėtingėja sandara. Nepanašių dalių veikla – nevienoda. Šioji veikla ne tik skirtinga; skirtumų sąveika leidžia juos išsaugoti. Abipusiai mainai susieja šias dalis tarp savęs. O abipusiškai susietos, greta ir viena dėl kitos egzistuojančios dalys formuoja sudėtinę visumą [*aggregate*], sudarytą pagal tą patį bendrąjį principą, kaip ir individualus organizmas. Visuomenės ir organizmo analogija darosi aiškesnė, kai suprantame, jog kiekvienas pastebimos apimties organizmas yra visuomenė; judviejų tyrimas rodo, kad, jeigu visuomenos egzistavimas staiga sustabdomas, šių vienetų egzistavimas dar kurį laiką tęsiasi; tačiau kai ši visuma prievarta nesugriaunama, jos egzistavimo trukmė gerokai viršija paskirų vienetų egzistavimo trukmę.“ (Spencer 1959 272–3)

Spenceris yra tasai sociologijos klasikas, kuris, aiškindamas struktūrinius funkcinis visuomenių raidos procesus ir remdamasis objektyvių dėsnių samprata, iki minimumo sumažina subjektyvumo (sąmoningų žmonių pasirinkimų ir veiksmų) svarbą. Dėsninga socialinė raida – tai funkcinė, struktūrinė būtinybė. Sociologas turi tirti objektyvų procesą – sąlygas, o ne subjektyvias motyvacijas. Nors sociologija nėra tikslus mokslas, tačiau ji (ir netgi etika) remiasi moksliniu pagrindu, kurį teikia priešastingumo, funkcinis ir struktūrinių dėsnių pažinimas.

Pagrindinė visų ankstyvųjų klasikų *metodo* idėja – *aiškinti* socialinės raidos dėsningumus teikiant pagrįstus rezultatus, bet ne subjektyvias „nuomones“. Svarbiausia metodo dalis, pasak Montesquieu, yra ta, kad jis padeda įveikti spekuliaciją ir subjektyvizmą:

„Viskas prasidėjo nuo to, kad aš ėmiau studijuoti žmones ir gana greitai įsitikinau,

jog stulbinama įstatymų ir papročių įvairovė nėra vien jų fantazijos vaisius.“ (Montesquieu 2004 xxxi)

Visos šios istorinės nuorodos atskleidžia, kad sociologijos pirmtakai vargu ar abejoja metodinių taisyklių standartizacijos galimybėmis. Mokslas apie visuomenę – tai metodiškas, normalizuotas, objektyvus socialinio pažinimo *kaupimas*. *Lyginamasis metodas*, leidžiantis nagrinėti skirtingas visuomenių formas, *idealieji tipai*, *neutrali* tyrėjo laikysena – visa tai mes aptinkame vėlesnio sociologijos klasiko, Émile Durkheimio tekstuose. „Lyginamasis metodas – vienintelis metodas, tinkantis sociologijai“ (Durkheim 2001 127), – teigia Durkheimas, formuluodamas ne mažiau griežtą, empiristinę socialinių faktų aiškinimo koncepciją, kurią savo metodologiniuose tekstuose visapusiškai išplėtoja klasikinės, standartizuotos, norminės mokslo sociologijos kūrėjas Robertas Mertonas (Merton 1957; Merton 1967).

Formuojantis *sociologijos metodo* sampratai, itin svarbi klasikų, ypač vokiečių sociologo Maxo Weberio ir prancūzų sociologo Émile Durkheimio, įtaka, kuriems savo ruožtu didelę įtaką daro I. Kanto *metodo* apibrėžimas, raginantis siekti ne tiek apriorinių (teorinių) arba aposteriorinių (empirinių), kiek sintetinių (naujų) žinių.

Weberis, vadovaudamasis *metodologinio individualizmo* nuostatomis, išplėtoja priešasties–padarinio analizę, kurią taiko savo istorinės sociologijos tyrimuose. O Durkheimas, remdamasis *metodologinio holizmo* nuostatomis, aiškiai skiria *priežasties–padarinio* ir *funkcinės* analizės būdus. Jeigu

Weberio analizės būdas yra dinamiškas ir diachroninis, tai Durkheimo – statiškas ir sinchroninis. (Turint mintyse sėkmingą struktūrinio funkcionalizmo idėjų plėtrą, reikia pripažinti, kad XX a. vyrauja diurheimiška – statiška ir sinchroninė – funkcinė analizė.)

Atkreiptinas dėmesys, jog funkcinis tyrimo būdas glaudžiai susijęs su tiriamuoju objektu – *savaimine* socialine tikrove. Šiuo atveju sociologinė atskaitos pradžia – ne pasiskirę individų prasmingų veiksmų, o savaiminių visumų („visuomenių“, „socialinių grupių“, „socialinių organizacijų“) analizė. Kaip tik todėl sociologija apibrėžiama kaip *nomotetinis* (nustatantis objektyvius, „savaimė egzistuojančius“ socialinio gyvenimo dėsnius), o ne kaip konkrečius empirinius įvykius aprašantis idiografinis mokslas.

Émilis Durkheimas ankstyvuojų mokslinės veiklos laikotarpiu vadovaujasi *metodologinėmis* Francis Bacono veikalo *Naujasis organonas* nuorodomis, teigdamas, jog, pirma, stebėdami socialinius faktus turime atsisakyti priešsąvokių (*notiones vulgaris, praenotiones*):

„Tai *idola*, tam tikri mirazai, jie iškreipia tikrą daiktų vaizdą; juos mes palaikome pačiais daiktais. <...>

O sociologijoje labiau nei bet kur kitur tos *praenotiones*, kaip jas vadino Baconas, gali valdyti protus ir pakeisti savimi daiktus.“ (Durkheim 2001 39)

Antra, sociologui svarbu suprasti, pagal kokius *išorinius tikrovės požymius* galima atpažinti moksliskai, o ne filosofiskai, tiriamus faktus:

„Mes pasiūlėme mokslines išvadas numatyti ne filosofiniu žvilgsniu, o paprastai apibūdinti, pagal kokius išorinius požymius galima atpažinti moksliskai tiriamus faktus, kad mokslininkas sugebėtų juos pastebėti ten, kur jie yra, ir nepainiotų su kitais.“ (ten pat 19)

Trečia, *socialiniai faktai* labai skiriasi nuo *individualių faktų*:

„Socialinius reiškinius lemia ne jų savybių bendrumas. Kokia nors mintis, slypinti kiekvieno individo sąmonėje, ar koks nors judesys, kurį kartoja visi individai, dėl to dar nėra socialiniai faktai. Jeigu šituo požymiu ir buvo tenkinamasi jiems apibūdinti, tai todėl, kad jie buvo klaidingai painiojami su tuo, kas galėtų būti pavadinta jų individualiais įsikūnijimais. O socialinius faktus sudaro tikėjimai, siekiai, grupės, suprantami kaip kolektyvo įpročiai <...>

Šitai jie tarsi įgyja tam tikrą kūną, jiems būdingą juntamą formą, ir sudaro tikrovę *sui generis*, labai skirtingą nuo jų įkūnijančių individualių faktų.“ (ten pat 31–2)

Šios metodologinės nuorodos leidžia geriau suprasti pagrindinę *metodinę* Durkheimo taisyklę (kuri, tiesą sakant, yra veikiau *metodologinė* pozityvizmo krypties prielaida):

„Pirmoji ir pagrindinė taisyklė: socialinius faktus būtina suprasti kaip daiktus.“ (ten pat 37)

Pagrindinė metodologinė Durkheimo taisyklė teikia sociologijai galimybę modeliuoti savo tyrimus remiantis *gamtotyros metodu* pavyzdžiu. Socialinius faktus tirti kaip daiktus – lygu ieškoti metodinių *pagrįstumo*

ir *empirinio tikrinimo* priemonių. Siekdama mokslinių tikslų, sociologija susiduria su dideliais keblumais, tačiau visą laiką siekia būti mokslu – faktiniu, empiriniu, objektyviu, aprašomuoju ir aiškinančiuoju. Taigi „daiktų“, kaip socialinių faktų, samprata teikia saugų metodologinį pagrindą vėlesnei neopozityvizmo kryptims, kurios pagrindinė užduotis – sistemiškai taikyti griežtą metodą.

XX a. sociologija subrandina daug vaisingų empirinio tyrimo metodų, tačiau sąmoningai siaurina savo mokslinio mąstymo sandarą, skiriamuoju mokslo bruožu padarydama empirinę sritį. Todėl formuojasi polinkis tapatinti metodologiją – reflektyvų svarstymą apie metodo ir socialinės tikrovės santykį – ir metodą. „Metodas“ tampa tiek sociologijos mokslo priemone, tiek jos tikslu, nusistovint nekritiškam santykiui tarp tyrėjo–mokslininko, jo metodo ir „išorinės“ tikrovės, kurią sociologas aptinka kaip tariamai objektyvias reprezentacijos formas.

Nors gana siauras metodo apibrėžimas yra institucionalizuojamas, tačiau pamažu aiškėja, kad socialiniai reiškiniai nėra „daiktai“, susidedantys iš paprastų dalių – empirinių faktų. Tai veikia sudėtingi, nelengvai apibrėžiami, kintantys, socialiai konstruojami, reflektyvūs socialinės sąveikos duomenys, kurių kompleksiškos visumos neįstengia aprėpti sociologijos metodas, sudėtingą tikrovę redukuojantis į mechanišką skaitmeninį vaizdinį. Siaurai apibrėžiamo sociologijos metodo trūkumai leidžia brėžti analitinę perskyrą tarp metodo ir metodologijos.

Norminė *aiškinimo*, t.y. mokslinio kaupiamąjo pažinimo samprata, kurios paskirtis – ieškoti priežasties–padarinio ryšių, yra

vyraujanti socialinių mokslų filosofijos idėja iki pastarųjų dešimtmečių, kai susiformuoja konstrukcionizmo ir postpozityvizmo koncepcijos. Netgi naujų metodologinių tekstų pavadinimai, tarkim, *Žinojimo gamyba. Esė apie konstruktyvistinę ir kontekstinę mokslo kilmę* (Knorr–Cetina 1981), perteikia sociologinės epistemologijos pokyčius. Pastaruoju atveju mokslas apibūdinamas ne kaip taisyklėmis pagrįstas tyrimas, bet veikia kaip pragmatiškas koregavimo procesas arba *interpretacinės procedūros*, kurių paskirtis – atskleisti ryšius tarp pažinimo procesų, kontekstinės socialinių sąveikų aplinkos ir normatyvinių atskaitos schemų, kurias pasitelkiame kaip paprasti žmonės ir tyrėjai (Cicourel 1974 7)

Pirmuoju atveju mokslinė, objektyvistinė sociologijos kryptis fetišizuoja metodą, galiausiai sukeldama *sociologijos teorijos* krizę (Seidman 1994 3–6), antruoju kelia nepasitikėjimą dėl *radikalaus subjektyvumo* (Horowitz 1994 40–51). Taigi šiandieną, praėjus daugiau nei šimtui metų nuo pirmojo metodologinio Ėmilio Durkheimio veikalo *Sociologijos metodo taisyklės* publikavimo, galima teigti, kad *sociologijos metodas* yra ne tik diferencijuotas, bet ir gana dviprasmiškas, netgi dualistinis, terminas.

Vienaip ar kitaip, reikia pripažinti: sociologai *metodo* terminą per keletą šimtmečių sėkmingai institucionalizuoja. Šiomis dienomis įvairūs metodai nagrinėjami specializuotose studijose, aprašomi vadovėliuose, kone kasdieną vartojami kaip argumentacijos ir pagrindimo priemonės, nurodomi kaip autoritetingi sociologinės veiklos indeksai.

Sociologinio metodo, kaip kalbinės ir taikomosios praktikos, vartojimas yra *savaimė suprantama* sociologinės veiklos dalis. Ir vis dėlto – kad ir kaip apmaudu – *metodas* apima labai prieštaringas reikšmes, kurias ilgainiui sukuria profesinė kalbos vartojimo praktika. Todėl nėra paprasta apibrėžti skirtingų sociologijos profesionalų vartojamus terminus atsakant į klausimą: kas yra metodas ir kokia jo paskirtis? (Dar kebliau, kai reikia atsakyti į klausimą: kas yra socialinis faktas ir kokia jo paskirtis?)

Metodo apibrėžimo problemos

Neabejotinai svarbu apibrėžti formaliąją socialinės teorijos sandarą, sociologinio mąstymo komponentus ir metodines dalis, kurių paskirtis – tirti socialines sąveikas. Formalioji pusė sietina su pastangomis kurti *aiškinamąją* socialinės teorijos lygmenį, koncepcinę schemą, loginę struktūrą. Jungiamoji šių pastangų dalis ir yra *metodo* idėja.

Sociologijos metodo apibrėžimai paprastai siekia a) nurodyti taisykles, kuriomis remiantis gaunamos naujos žinios, apibrėžti taikomosios, procedūrinės veiklos taisykles, b) diferencijuoti savitą kryptį, c) aptarti metodologines metodo taikymo problemas. Dėl skirtingų pasirenkamų tikslų sociologijos metodo samprata yra daugia-reikšmė. Kaip minėta, nėra universalus, visų pripažinto sociologijos metodo. Tačiau yra skirtingos metodologinės taisyklės.

Klasikiniu požiūriu, sociologijos metodas – tai terminas, įvardijantis sistemiškas mąstymo ir praktinės veiklos procedūras, kuriomis remiantis siekiama įgyti naujų ži-

nių. O postklasikinis požiūris vadovaujasi *abejojimo* principu: apibrėždami metodo sampratą pirmiausia turime mintyse ryšį tarp apibrėžimo ir socialinės apibrėžiančiojo asmens praktikos.

Abiems požiūriams gali daryti poveikį kasdienė metodo termino vartojimo praktika. Kartais „metodo“ terminas vartojamas gana laisvai ir konvenciškai atitinka netgi disciplinos pavadinimą. Sakoma: „naudoju sociologijos ar literatūros metoda“, „vadovaujuosi antropologijos metodu“, „taikau statistikos metoda“; „tai – politikos mokslo metodas“, „tai – modernusis (suprask: Descartes'o) filosofijos metodas“, „tai – dialektinis (arba Hegelio, arba Marxo) metodas“, „tai – lyginamasis (arba sociologijos, arba socialinių mokslų) metodas“.

Ypač dažnai tapatinami *metodo* ir *teorinės mąstymo krypties* terminai. Tarkim, filosofai turi fenomenologinį, egzistencializmo, gyvenimo filosofijos, pozityvizmo, analitinės filosofijos, kritinio racionalizmo, struktūralizmo, poststruktūralizmo ir pan. „metodus“, o sociologai – funkcionalizmo, struktūrinio funkcionalizmo, simbolinio interakcionizmo, etnometodologijos, kritinės teorijos, racionaliojo pasirinkimo „metodus“. Kartais skiriamąjį metodo požymį išryškina analitinio pobūdžio kriterijus, sakykim, lyginamasis literatūros metodas, lyginamasis istorinės sociologijos metodas ir pan.

Paprastai kiekviena disciplina papildomai diferencijuoja konkrečiai sričiai *būdingus* metodus. Sakykim, sociologija turi kiekybinius ir kokybinius „metodus“, kurie savo ruožtu skaidomi į porūšius. Tų pačių

metodų pavadinimai, be kita ko, „migruoja“ iš vienos srities į kitą. Sunku tiksliai suskaičiuoti ir įvardyti visus metodus, nors jų, rodos, nėra tiek daug. Tačiau tiek jų „migracija“, tiek dalykiniai pertvarkymai rodo, kad visos dalykinės sritys pažinimo požiūriu siekia būti lankstesnės. Tikriausiai todėl (žinoma, ir dėl tarpdalykinės konkurencijos) jos nuolat ieško *naujų metodų*.

Formaliu (sandaros) požiūriu, terminas *sociologija* susideda iš dėmenų, kuriuos galima išdėstyti tokia tvarka: teorija, metodologija, metodas, empiriniai faktai. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tokios tvarkos santykinumą. *Hierarchija* (įvardijant svarbiausią ir „mažiausiai svarbią“ dalis) yra tiesiog negalima, nes ryšiai tarp šių dalių yra kompleksiški. Šiuo atveju visos dalys – svarbios. Bet kurios jų analitinis atsiejimas reikalauja lanksčiai atsižvelgti į visas kitas dalis.

Vadinasi, sociologijai nepakanka apsiriboti konkreto metodo taikymo uždaviniais. Kito svarbaus – metametodinio – uždavinio paskirtis yra perprasti sociologinių metodų ir socialinės aplinkos ryšius, nagrinėti normatyvinius (autobiografinius, politinius, ideologinius) mokslinio aiškino ir atitinkamo empirinio pagrindimo bruožus.

Jeigu nepaisoma *meta-* dalies, tai paprastai užmirštama, kad metodas yra tik priemonė, o ne savaiminis tikslas. Norėdamos sutvirtinti savo *mokslinį statusą*, paskiros disciplinos formalizuoja taisykles, diferencijuoja ir sistemina procedūras. Vis tiksliesni metodo (–ų) apibrėžimai rodo (tiksliau, siekia įrodyti ir įteisinti) mokslinę dis-

ciplinų brandą. Turėti akademinėse bendruomenėse pripažintų mokslinių metodų visumą – lygu būti moksline disciplina. Metodas darosi svarbus dėl *mokslinio metodo statuso*, o mokslinį statusą dėsningai (rituališkai) patvirtina *trafaretinės procedūros*.

Ilgą laiką plėtojantis disciplinoms, kyla kritiniai klausimai: ar kiekybinis metodų gausėjimas teikia daugiau ir geresnių mokslinių rezultatų?; koks yra epistemologinis ryšys tarp metodo ir gaunamų rezultatų? Vadinasi, nagrinėjant istoriškai kintančius metodo profilius, verta klausti: *ar, kiek ir kodėl svarbus sociologinis metodas? Koks yra reprezentacijų (mokslinių rezultatų) statusas? Kaip – nuo pirmtakų iki šių dienų – kinta socialinio fakto apibrėžimai?*

Nepaisydami šių problemų anksčiau ar vėliau susiduriame su sociologijos *krize*, kurios simptomus įvardijame arba mes patys, arba visi tie, kurie stebi mūsų stebimus dalykus. Kalbant paprastai, galime turėti *daug* metodų, tačiau mažai rezultatų (arba daug ir nekokybiškų rezultatų).

Metodas yra tikrovės pažinimo būdas. Tai nėra tik formalizacijos procedūros, turinčios savaiminę vertę. Metodas svarbus ne dėl jo paties, bet dėl *kažko kito* (dalyko, kuris vadinamas socialine tikrove). Pagrindinė istorinės metodo savivokos pamoka – supratimas, kad metodas laipsniškai *diferencijuojasi* ir darosi *reliatyvus*. Jeigu *metodo* idėjos formavimosi pradžioje, moderniuoju laikotarpiu, dažniau kalbama apie *vieną* sociologijos (kaip ir, sakykim, filosofijos) metodą, tai vėliau išryškėja *įvairių metodų* svarba ir euristinė jų vertė.

Metodas ir kalbos vartojimo praktika

Pastaraisiais dešimtmečiais sociologijos metodika atsigręžia į sociologų *vartojamą kalbą*: nuo šiol nėra nieko keisto, kad metodas tiria kitą metodą, o teorija reflektiviai tiria pačią save. Formuojasi „naujų metodikų“, o ypač gebėjimo suprasti ir rašyti reflektiviai, poreikis. Jų paskirtis – išsiaiškinti teorinių ir etnografinių tekstų *sąveiką*.

Dar kartą atkreiptinas dėmesys: anksčiau tyvoji „stebėjimo metodo“ koncepcija visiškai neabejoja tyrimo prielaidomis ir nelinkusi pripažinti etnografinių (socialinių, kalbinių, šnekos, sąveikos) tekstų poveikio teorinio argumentavimo logikai. O „reflektinio metodo“ koncepcija tiria dialektinį šių dviejų veiksmų ryšį.

Aiškėja „rašymo būdų“, kaip interpretacinės, etnografinės veiklos, svarba: teorija, rašymas ir etnografija laikomos *neatskiriama* praktikos formomis (Denzin 1996 743). Dar daugiau: postmodernioji socialinė teorija, pasitelkdama „intertekstualumo metodą“, kritikuoja tradicines stebėjimo procedūras, o socialinių mokslų tekstai pakartotinai perskaitomi ne kaip *pagrįstų* arba *klaidingų* reprezentacijų pavyzdžiai, bet kaip *naraciniai* sociologijos reiškiniai, kuriuos sudaro kompleksiški *pasakojimo* elementai (Maines 1993).

Reflektyvus požiūris atskleidžia dar vieną seną tiesą (nors šios tiesos ypač kratosi scientistai ir kiti puristai): *stilius* yra svarbi *metodo* dalis. Verta priminti, kad ne vienas klasikas (sakykim, Georgas Simmelis, Robertas Nisbetas) *metodo* sampratą

vartoja gana laisvai, siedami ją su individualiais kūrybiniais *gebėjimais tęsti*, ypač vertindami *sociologinio stiliaus* ir *meninio stiliaus* analogijas.

Stilius yra esminė kovos dėl „teisingo“ sociologijos metodo dalis. Abstraktusis empirizmas, vadovaudamasis žodžių pertvarkymo į matematinius simbolius (dažniausiai – į skaičius) ir „statistinio metodo“ idėja, reikalauja taupaus – be filosofinių priemaišų – stiliaus. Pagrindinė visų metafizinių priemaišų valymo priemonė – operacionalizacija, kurios paskirtis – aptikti „galutinius“ socialinius atomus, iš kurių galima statyti sociologinį mokslo rūmą:

„Vienas sociologinio scientizmo padarinys yra tas, kad disciplina atribojama nuo literatūrinės formos drauge skatinant, kiek tai įmanoma, gamtos mokslų stilių. Pavyzdžiui, 1931 m. Williamas Fieldingas Ogburnas, vienas pagrindinių amerikinės sociologijos scientizmo lyderių, skaitydamas Amerikos statistikos asociacijos pirmininko pranešimą, pažymėjo, kad jis suskaičiavo būdvardžius, kuriuos rado Keatso poemoje „Odė lakštingalai“ ir statistiniame Egono Pearsono straipsnyje. Radęs daugiau būdvardžių pirmajame, o ne antrajame, tekste jis padarė išvadą, kad, rašant mokslinius tekstus, reikia vengti būdvardžių. Šitaip Ogburnas paskatino sociologus–mokslininkus rašyti nuobodžius tekstus ir vengti kylančių emocijų, kurios, jo nuomone, trukdo plėtoti mokslinę kalbą.“ (Laslett 1990 130)

Kraštutinis reikalavimas – iki „elementariųjų“ skaitmeninių simbolių griežtinti kalbą – suformuoja plačiai paplitusį nuobodžios, įkyrios, kartotinės, stereotipinės sociologinės kalbos modelį, kuris, neigdamas

probleminę, kritinę, reflekyvią mintį, dažnai tik iliustruoja visiems žinomas „tiesas“, t.y. išankstines nuomones. Sausa kalba, be kita ko, ne tik kad „neišvalė“ emocijų, bet, priešingai, tapo simboliniu administracinių struktūrų, kurios paprastai, prisitaikydamos prie ideologinių pertvarkymų, remiasi „politinėmis emocijomis“, priedėliu.

Įtakingiausias scientizmo, įteisinusio „savaiame suprantamą“, taupų ir tariamai neutralų kalbos modelį, padarinys – *normatyvinis*. „Operacionalizuota kalba“ tampa *moksliniu etosu*, o sociologija „natūraliai“ susitapatina su esamos socialinės tvarkos faktais. Operacionalizmo principais grindžiamas metodas (kaip ir kiti metodai) nuo pradžios yra *normatyvinis*, negana to, *apologetinis* (kadangi nenori kritiškai vertinti savo normatyvinių prielaidų). Pasitelkiant statistiką ir jos metodus, apklausų duomenis, politinei praktikai aktualias reitingų lenteles, taupias, fragmentiškas, dažnai tarp savęs nesusijusias autoritetinių autorių tekstų nuorodas („kaip teigia M.“), galima pagrįsti *jau ideologiškai pagrįstą* tikrovę.

Visa tai rodo, jog metodo konstravimo bruožai yra *socialiniai*. Formalizuoti metodai, kurie įtikina platesnę auditoriją savo specializuoto mokslinio aparato naudojimo pagrįstumu, turi neabejotiną pranašumą palyginti su mažiau formalizuotais metametodais. Dėl šios priežasties sukuriamas hierarchinis modelis, kurio „viršuje“ – *socialinę paklausą* tinkamiausiai atliepiantys metodai. Metodinio *patikimumo* statusą pateisina formalios sociologinės procedūros, kurios leidžia griežtai atsiriboti nuo „silpnų“, ne mokslinių, interpretacinių pažinimo būdų.

Metodinių patikimumą teikia galimybė a) *matuoti* teorinius teiginius pasitelkiant kiekybinio, o vėliau – kokybinio pobūdžio „operacijas“, b) panaudoti matavimo rezultatus tobulinant ir kontroliuojant socialinės tikrovės praktiką, c) nuosekliai taikyti sensualizmo principus, t.y. vadovaujantis įvairiais „stebėjimo“ būdais *rinkti* (tiksliau, *atrinkti*) empirinius duomenis, d) sistemiskai apibendrinti surinktus (tiksliau, *atrinktus*) „empirinius duomenis“.

Išvados

Saugus pagrindas, kurio ieško klasikinė sociologija (kad formuluojamos sociologijos taisyklės būtų ne filosofinės, bet mokslinės) verčia *sudaiktinti* metodą. Griežta perskyra tarp spekuliatyvos interpretacinės kalbos ir griežtos empirinės kalbos, reikalauja nuolat siaurinti tyrimų sritį, kurios paskirtis suprantama kaip kintamųjų dydžių tarpusavio ryšių formalizavimas (griežtinimas ir tikslinimas).

Tačiau, atsirandant skirtingiems pažinimo būdams, aiškėja, kad sociologai, taikydami standartizuotą metodą, dažnai eliminuoja *empirinį lygmenį*, kuris yra skiriamasis sociologijos bruožas. Dėl šios priežasties dažnai *metodologijos* sąvoka vartojama kaip *metodo* ar *metodikos*, t. y. procedūrinio proceso, atitikmuo. „Metodologijos“ terminas dažnai įvardija tik techninius tyrimo parametrus, konkrečius metodinius veiksmus ir duomenų analizės procedūras.

Kaip rodo pastaroji pusė šimto metų sociologijos istorija, pažinimo būdai yra *ne bendramatiški*. Kaip tik todėl svarbu vadovautis kritiška argumentacija ir kitais ne-

standartizuotais mąstymo būdais, tirti ontologinį ir epistemologinį empirinių duomenų statusą. Šis procesas vadintinas metamedodine veikla.

Metodas – tai sistemiškas procedūrinių taisyklių ir techninių instrumentų taikymas mokslinių tyrimų praktikoje. Metodologija yra pažinimo būdų analizė, teorinė logika, o metodas – šios logikos taikymas konkrečiose socialinės tikrovės srityse. Konvencinis *metodo* terminas apima ir formaliąją, ir neformaliąją puses. Metodinių

procedūrų paskirtis – dvilypė: įgyvendinti rutininę mokslo praktiką, o kartu – kritiškai abejoti rutininėmis procedūromis, tikrinti teorinius teiginius, turtinti esamą žinojimą originaliomis išvalgomis.

Todėl svarbu skirti metodą ir metodologiją. Pastaroji, reikalaujama pažinti *istorinę* pusę, yra konceptualių išvalgų šaltinis. Metodologija glaudžiai susijusi su konkrečiais tyrėjo profesiniais įgūdžiais, skeptišku įgyvendinamos veiklos vertinimu, nuolat lavinama kompetencija – *gebėjimu tęsti*.

LITERATŪROS SARAŠAS:

Bohman, James. 1991. *New Philosophy of Social Science. Problems of Indeterminacy*. Cambridge: Polity Press.

Callinicos, Alex. 1999. *Social Theory. A Historical Introduction*. Cambridge: Polity Press.

Cicourel, Aaron V. 1973. *Cognitive Sociology. Language and Meaning in Social Interaction*. New York: The Free Press.

Collins, Randall. 1988. *Theoretical Sociology*. San Diego, New York, Chicago: Harcourt Brace Jovanovich.

Comte, Auguste. 1974. „Pozityviosios filosofijos kursas. Pirmoji paskaita“. Kn. *Filosofijos istorijos chrestomatija* (sud. Bronius Genzelis). Vilnius: Mintis: 88–96.

Denzin, Norman. 1996. „Sociology at the end of the century“, *The Sociological Quarterly* 37: 743–52.

Descartes, René. 1978. *Samprotavimas apie metodą*. Kn.: Descartes, René. *Rinktiniai raštai* (iš prancūzų k. vertė Gvidonas Bartkus, Petras Račius). Vilnius: Mintis.

Durkheim, Émile. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės* (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė). Vilnius: Vaga.

Hume, David. 1995. *Žmogaus proto tyrinėjimas* (iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis). Vilnius: Pradai.

Horowitz, Irving Louis. 1993. *The Decomposition of Sociology*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Garfinkel, Harold. 2005. *Etnometodologiniai tyrimai* (iš anglų kalbos vertė Algimantas Valantiejus). Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.

Giddens, Anthony. 1976. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies*. New York: Basic Books.

Knorr-Cetina, Karin D. 1981. *The Manufacture of Knowledge. An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*. Oxford: Pergamon.

Laslett, Barbara. 1990. „Interdisciplinary teaching and disciplinary reflexes“, *Historical Methods* 23 (3): 130–3.

Maines, David R. 1993. „Narrative’s moment and Sociology’s Phenomena“, *The Sociological Quarterly* 34 (1): 17–38.

Marksas, Karlas. 1957. *Kapitalas. Politinės ekonomijos kritika. I t. I knyga: Kapitalo gaminiamo procesas* (vertė B. Fogelevičius). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Marksas, Karlas ir Engelsas, Friedrichas. 1970. *Komunistų partijos manifestas*. Vilnius: Mintis.

Marksas, Karlas ir Engelsas, Friedrichas. 1974. *Vokiečių ideologija* (iš vokiečių kalbos vertė A. Kanapeckas). Vilnius: Mintis.

Marksas, Karlas. 1983a. „Marksas – P. Anenkovui“ [28 12 1846]“ kn. Marksas, Karlas; Engelsas, Frydrichas. *Rinktiniai laišškai* (vertė J. Beržas). Vilnius: Mintis: 23–32.

Marksas, Karlas. 1983b. „Marksas – L. Kūgelmanui [06 04 1868]“ kn. Marksas, Karlas; Engelsas, Frydrichas. *Rinktiniai laišškai* (vertė J. Beržas). Vilnius: Mintis: 187–8.

Merton, Robert K. 1957. *Social Theory and Social Structure* [Revised and enlarged ed.]. Glencoe, Ill.: The Free Press.

Merton, Robert. 1967. *On Theoretical Sociology: Five Essays, Old and New*. New York: Free Press.

Motesquieu, Charles. 2004. *Apie įstatymų dvasią* (iš prancūzų kalbos vertė Vita Malinauskienė). Vilnius: Mintis.

Norkus, Zenonas. 2003. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas* (iš vokiečių kalbos vertė Albinas Lozuraitis). Vilnius: Margi raštai.

Sica, Alan. 1986. „Hermeneutics and Axiology: the Ethical Content of Interpretation“ in Mark L. Wardell and Stephen P. Turner (eds.) *Sociological Theory in Transition*. Boston: ALLEN & UNWIN: 142–60.

Seidman, Steven. 1994. *Contested Knowledge. Social Theory in the Postmodern Era*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.

Spencer, Herbert. 1885. *The Study of Sociology (Twelfth ed.)*. London: Kegan Paul, Trench, & Co.

Spencer, Herbert. 1874. *The Principles of Sociology. Vol. I*. New York: D. Appleton and Company.

Tocqueville, Alexis de. 1996. *Apie demokratiją Amerikoje* (iš prancūzų kalbos vertė Valdas Petrauskas). Vilnius: Amžius.

SUMMARY

SOCIOLOGICAL METHOD. A COMPARATIVE HISTORICAL ANALYSIS

The aim of the article is to explore the concept of sociological method by specifying the historical aspects of classical sociological thought. Sociological method is best seen as one of the chief heirs of the Enlightenment: it can be understood first of all as the historical realisation of the Enlightenment's conception of a measurement and verification. Nevertheless, from its inception, sociology has been a

confluence of many methodological streams. The concept of method is in fact highly ambiguous.

This article offers a critical examination of the methodological modifications throughout the history of sociological thought. A central thesis of this article is that the very idea of method cannot be separated from the idea of meta-method.

Įteikta 2006 05 28

Pateikta spaudai 2006 06 22

Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas,
Vilniaus universitetas,
Universiteto 9/1;
Socialinių teorijų skyrius,
Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių 58,
El. paštas: valantiejusa@yahoo.com